

Otkuda Hrvatima „Ban“?

Zadnjih stotinu godina svašta se pisalo o značenju i podrijetlu hrvatskoga banskog naslova i dostojanstva, a u vezi s time i o nazivu, kojim su stari Hrvati prije kralja Tomislava zvali svoje narodne vladare. Pitanje još ni sada nije posve raščišćeno. Prevladava mišljenje, da »Ban« potječe od avarskoga »Bajan«, a stari Hrvati da su svoje vladare poput ostalih Slavena nazivali »Knezovima«.¹ No ispitamo li potanje povijesna vrela i kritički pretremo mnijenja novijih istraživača, vidjet ćemo, da »Ban« nema baš nikakove veze s Avarima, a »Knez« nije isprva kod Hrvata značio isto što kod drugih Slavena. Hrvati su već iz pradomovine pod vodstvom svojih banova pošli u boj proti Avarima, pobijedili ih, te osnovali nekoliko samosvojnih Banovina, — najprije Karantansku u Alpama, a onda redom druge niz Savu i Jadran.² I naslov »Ban« i dostojanstvo, što ga je označivao, baština je staroiranskih Hrvata, koji su se u poriječju Visle slili s jednim dijelom Slavena i stvorili novu slavensku narodnost i snažnu hrvatsku državost. Evo za to nekoliko dokaza.

1. »BAN« U NAJSTARIJIM VRELIMA

Najstariji pisani spomen o banskom imenu i dostojanstvu nalazimo kod cara Konstantina Porfirogeneta († 959), u grčkom djelu prozvanom od izdavača »De administrando imperio«. U gl. 30. nabraja jedanaest hrvatskih dalmatinskih županija, te onda dodaje: »... a Ban (boános) njihov vlada Krbavom, Likom i Gackom«.³ U gl. 31. među ostalim pripovijeda i o jakoj vojsci i mornarici Hrvata, te onda tumači, zašto je u njegovo doba oslabila i kaže: »Veliku moć i množinu naroda imala je Hrvatska do arhon-

¹ Fr. Rački prvi je ustvrdio, da su Hrvati svoje vladare isprva nazivali ne banovima, kako su držali svi hrvatski pisci prije njega, već knezovima. Za tu tvrdnju ne donosi nikakove potvrde iz domaćih vrela nego je obrazlaže time, što su svi ostali slavenski narodi imali knezove. Cfr. njegove inače vanredno duboke rasprave: »Kada i kako se preobrazi hrvatska kneževina u kraljevinu«. Rad 17 (1871), str. 70 ss.; »Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća, III: Vrhovna državna vlast«. Rad 91 (1888), str. 126—127. — Njegov su nazor prihvatili i do pobjede mu pomogli Vj. Klaić i F. Šišić.

² O karantanskoj ili korusko-štajerskoj Hrvatskoj cfr.: Lj. Hauptmann, Karantanska Hrvatska. Zbornik kralja Tomislava. Zagreb 1925; str. 297—317. — Isto tako: život XVIII (1937); str. 8 ss. — Za dublje proučavanje života i sudbine starih koruskih Hrvata vrlo su važne rasprave prof. Jak. Kelemine: »Nekaj o Dulebih na Slovenskem«. Časopis za zgod. in narodopisje, XX — Maribor 1925 —; str. 144—149 i Dostavek: O staroslovenskih kneštvih; str. 149—154. Zatim: »Nove dulebske študije«. ČZN, XXI (1926); 57—75.

³ De administrando imperio, gl. 30. Edit. Bonn., str. 145.

ta Krešimira. I kad taj umre, a sin njegov Miroslav vladavši četiri godine pogibe od ruke bana (boeanou) Pribunje i u zemlji nasto raskol i razdor veliki, umanji se broj i konjaništva i pješadije i sagena i kondura«. ⁴

Kako vidimo, Porfirogenet piše jedamput »Boanos« (boan), a drugi put »Boeanos« (boean). Već se iz te razlike razabire, da se kod njega ne smije tražiti pravi tadanji način izgovaranja riječi »Ban«. Po pravilima historijske hermeneutike treba u takovu nejasnu slučaju potražiti razjašnjenje u domaćim vrelima, pogotovo kad se radi o autoru, koji uz najbolju volju nije mogao ispravno shvatiti i napisati neke slavenske zvukove i koji je svu silu tuđih imena izobličio i iskrivio. A iz domaćih vrela, koja su tek nešto mlađa od Porfirogeneta, jasno se vidi, da su Hrvati i tada riječ »Ban« izgovarali jednako kao i danas, a ne možda »bojan« ili »bajan«, kako bi htjeli neki tumači. God. 1029., dakle samo sedam decenija poslije smrti Porfirogenetove, izdaje Jelenica, sestra bana Godemira, u Obrovcu svoju darovnicu (cartulam redordationis) na korist samostana sv. Krševana u Zadru i u njoj se ovako latinski predstavlja: »Ego Heleniza, soror Godemiri bani...«. A ta njezina darovnica, primjećuje Rački, ako nije original, onda je svakako prijepis iz istog XI. stoljeća. ⁵ I u svim drugim poveljama onoga stoljeća, gdje se spominju banovi, uvijek su samo »bani«, a nikad i nigdje »bojani« ili »bajani«. ⁶ I t. zv. ljetopis popa Dukljanina i u latinskoj i u hrvatskoj redakciji pozna samo »bana«. A njegovo je svjedočanstvo to vrednije, što je pokojni M. Medini lijepo dokazao, da prvi dio toga ljetopisa uopće ne potječe od Dukljanina, već je napisan negdje u Trebinju, u doba cara Bazilija II., unuka Porfirogenetova. ⁷ Pregledamo li sva historijska vrela, u kojima je govor o banovima, sve onamo od XI. st., ne ćemo naći nijednog primjera, da bi se riječ »Ban« ikada drukčije izgovarala. I Kinnamos, sekretar cara Manuela Komnena (1143—1180), jedini Grk, koji osim Porfirogeneta spominje bana, piše ga »mpanos« (mp — b). ⁸ No ima i iz razdoblja prije Porfirogeneta jedan vrlo snažan indirektan dokaz, da su Hrvati već onamo od VII. vijeka riječ ban izgovarali doista samo ban, te njome označivali svoje domaće vladare. U Karantanskoj Hrvatskoj sačuvao se još nekoliko stoljeća pod njemačkom vladavinom među ostalim hrvatskim rodovima, Piričićima, Mohličićima, Bratonožićima itd., također rod Banića, koji se ubrajao među najviše koruško plemstvo. ⁹ To pak znači, da su to bili potomci

⁴ Ibidem, str. 151.

⁵ Rački: Documenta historiae chroaticae periodum antiquam illustrantia. Izd. Jug. Akad., Monumenta... VII. Zagreb 1877; str. 38.

⁶ Rački: Documenta, pod rij. »Chroaticae banus«, str. 512.

⁷ M. Medini, Starine Dubrovačke. Dubrovnik 1935: 34.

⁸ Jo. Cinnami, Historiarum 1. III., 11. Edit. Bonn., str. 117, 4.

⁹ J. Kelemina, Nekaj o staroslovenskih kneštvih. ČZN XX (1925); str. 150. — Nove dulebske študije. ČZN XXI (1926); str. 66 bilj. 1 (samo što autor pogrešno dovodi riječ ban u vezu s Avarima); str. 67 bilj. 1.

nekadanjih koruških *banova*, — Valuka, Boruta, Gorazda, Inka, Stojmira i drugih.¹⁰ Kad su naime Nijemci oduzeli Koruščima domaće vladare za kaznu, što su sudjelovali u ustanku Ljudevita Posavskoga († 823), ostala su ondje kao spomen na banove samo naselja *Banjas* (njem. Pfansdorf, Vansdorf) južno od Doberle vasi, *Banjas* (Fonsdorf, g. 1141 »Fanesdorf«), sjev. od Judenburga, te aristokratski rod Banića. Sličan primjer imademo kasnije u Bosni, gdje se poslije proglašenja bana Tvrtka I. kraljem sporedna linija Kotromanića stala nazivati Banićima.¹¹ I tako imademo i prije i poslije Porfirogeneta na cijelom nekadanjem hrvatskom etničkom teritoriju svuda samo banove, a nigdje bojane ili bajane. Porfirogenet je sa svojim »boan, boean« potpuno osamljen. Zato ne može biti ni najmanje sumnje o tom, da je pogriješio, kad je ili on, ili koji kasniji prepisivač napisao »boan, boean«, mjesto »ban«. U svakom slučaju iz njegovih se pogrešna pisanja ne smiju praviti nikakovi zaključci o podrijetlu naslova ban i dostojanstva, što ga je označivao.

Pa ipak su strani, a za njima i domaći naši istraživači baš iz te krupne Porfirogenetove pogreške načinili dalekosežne zaključke o hrvatskom banskom dostojanstvu. Nevjerojatno, ali istinito.

2. MNIJENJA SLAVISTA I HISTORIKA

Stariji naši povjesničari nisu ni pomišljali na to, da bi »Ban« ikada u starije doba mogao drukčije zvučiti nego li Ban ili da bi mogao imati kakovu vezu s Avarima i s njihovim kaganom Bajanom. I Lucić¹² i A. Banduri prevode Porfirogenetov »boan, boean« jednostavno sa Ban, a Dubrovčanin Banduri u svom komentaru izričito dodaje opasku: »boanos; latine Banus, idem quod slave Ban«.¹³ Bilo im je jasno, da je Porfirogenet izobličio i taj naziv kao i tolike druge tuđe riječi. Isto tako ni Juraj Ratkaj¹⁴ ni P. Ritter-Vitezović¹⁵ ni Isusovci Fr. Zdelar i Jos.

¹⁰ U Koruškoj su Nijemci slav. naslov »knez« preveli na lat. sa »comes« (Kelemina, ČZN XX, str. 149 bilj. 2). I to potvrđuje, da se ondje lat. »dux« domaćim jezikom zvao »ban«, a ne »knez«, kako nađada M. Kos, Zgodovina Slovencev od naselitve do reformacije. Ljubljana 1933; str. 89. niti »vojvoda«, kako piše F. Šišić, Pov. Hrvata u vrijeme nar. vlad., Zagreb 1925, str. 299-301. — Isto tako treba prevoditi sa *ban* naslov *dux* u poveljama Trpimirovoj (g. 852) i Mucimirovoj (g. 892), kao i naslove »dux«, »rector«, što ih franački anali daju banovima Vojnomiru, Borni i Ljudevitu Posavskom, te »arhon« grčkih pisaca.

¹¹ »Comes Vochus Banich«, knez Vuk Banić, sin Grubače, kćeri bana i poslije kralja Tvrtka I. [NB. I u tom se primjeru vidi, da je knez niži od bana]. — Dr. C. Truhelka, Vuk Banić-Kotromanić. Glasnik zem. muzeja u B. i H., XXVII. Sarajevo 1915; 359—364. Cfr. i str. 372, gdje su primjeri patronika po očevu dostojanstvu: Tepčić (sin oca tepčije) i Hercegović (sin hercega).

¹² Jo. Lucii, De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex. Edit. Schwandtneri. Vindobonae 1748, 95—96.

¹³ Constantinus Porphyrogenitus, III. Edit. Bonn., 349.

¹⁴ Memoria regum et banorum regnorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae. Beč 1652.

¹⁵ Banologia seu de banatu Croatiae cum continua banorum chronologia ab an. Chr. 641. — U rukopisu.

Mikoci,¹⁷ koji su ex professo pisali povijest hrvatskih banova, nisu podavali nikakove važnosti Porfirogenetovoj pogreški. Za sve njih su banovi izrazito hrvatska osebina, predstavnici i nosioci hrvatske državnosti od seobe na jug pa sve do njihovih dana.

Preokret u shvaćanju i prosuđivanju banskog imena i dostojanstva nastao je istom na početku prošloga stoljeća i to, kako se moglo i očekivati, pod utjecajem tuđinaca. Slavni slavist P. J. Šafařík prvi je g. 1837. u svojim »Slovánskimi Starožitnostima« ustvrdio, da »Ban« potječe od avarskoga »Bajan«, a poslije se nitko nije usudio izravno zaniijekati avarsko podrijetlo banske časti. Načudalo se doduše, da su Hrvati mogli naziv Ban primiti i od Gota ili Perzijaca ili da je možda domaći, ali se avarska hipoteza ipak što dalje sve više naglašivala, dok je napokon prof. Šišić nije uznastojao definitivno utvrditi. U najnovije doba nikla je i mađarska hipoteza, a ponovno iskrsava i perzijska (iranska), koja će napokon i pobijediti. Ogleđajmo si ukratko te različite hipoteze i dokaze za njih.

3. »BAN« I AVARI

P. J. Šafařík († 1861) našao je kod Porfirogeneta, da je još u X. st. bilo među Hrvatima avarskih potomaka i iz toga je ovako zaključio: »... To je razlog, zašto se je avarski naslov Ban, (Bajan) uobičajio najprije u Hrvatskoj, a onda odanle prešao i k drugim Slavenima«. ¹⁸ Isto, ali malo drukčije, tvrdi i u svojoj njemačkoj »Povijesti južnoslavenske literature«, gdje među ostalim kaže: »... b a n u s... od avarskoga B a j a n..., u perzijskom isto tako b a j a n, vojvoda, slavizirano baan, bán«. Zatim dodaje: »Mnogi su istraživači s čuđenjem u fizionomiji, nošnji i običajima Morlaka (crnih Vlaha) otkrili nešto skitsko, t. j. kalmučko i tatarsko. A slavensko ime Bojan posve se razlikuje od riječi »Ban«. ¹⁹

Ti su zaključci za ono doba mogli biti duhoviti, ali su i historijski i etimologijski posve neispravni i plitki. Već je Rački temeljito pobio Šafaříkovo naguđanje, da bi hrvatski Vlasi, t. zv. Morlaci, bili u kakovoj vezi s Avarima. To su potomci romanizovanih Ilira i poslavenjenih ostataka rimskih podanika. ²⁰ Osim

¹⁶ [Fr. Zdelar S. I.], *Series Banorum Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae sub regibus Croatiae, Ungariae et Ungariae-Austriacis. Tyrnaviae anno 1737.* — Cfr. N. Žic, O tiskanim djelima Franje Zdelara. VIP. Zbornik za povijest Isusovačkoga reda u hrvatskim krajevima. Sarajevo 1939; 57—60.

¹⁷ Jos. Mikoczy, *Banorum Dalmatiae, Croatiae et Sclavoniae ad saec. XIV. usque perducta series. Anno Dom. 1792. Uvod o životu i spisih Josipa Mikoca od Ivana Kukuljevića Sakcinskoga.* Arkiv za poviestnicu jugoslavensku, XI. Zagreb 1872; VII-XIV-206.

¹⁸ Cit. po njem. prijevodu: P. J. Šafaříks, *Slavische Alterthümer. Deutsch von Mosig von Aehrenfeld.* Leipzig 1844; II, 278.

¹⁹ Paul Jos. Šafaříks: *Geschichte der südslav. Literatur.* Herausg. von Jos. Jireček, III. Das serbische Schriftthum. Prag 1865, 155.

²⁰ Fr. Rački, *Hrvatska prije XII. vijeka glede na zemljišni obseg i narod.* Rad 57 (1881), 138—148.

toga Šafařík bez ikakova historičkog temelja pretpostavlja, da je »Ban« u Porfirogenetovo doba glasio »Bajan« i da su Avari tim imenom nazivali svojega glavara. Vidjeli smo, da je Porfirogenetovo pisanje riječi »Ban« neispravno, a u povjesnim vrelima nema ni traga o tom, da su Avari ikada imali naslov »bajan« ili »ban«. Perzijski bân imade ne samo drugi oblik nego i drugo značenje od avarskoga bayan, a posve je sigurno, da kulturni Iranci nisu primali naziva za svoje dostojanstvenike od divljih turansko-altajskih horda. S druge strane posve ispravno ističe Šafařík, da slavensko ime Bojan nema ništa zajednička s naslovom Ban. Pa ipak kod kasnijih pisaca nije našlo odobravanja to, što je kod Šafaříka dobro, već ono, što nema nikakove znanstvene vrijednosti. Rački n. pr. ne prigovara samomu nazoru, da su Hrvati riječ Ban mogli primiti od Avara, jedino ne vjeruje, da se to moglo dogoditi u Dalmaciji nego vjerojatnije gdje god u Panoniji. »Ovdje su oni, misli on, stajali u nekoj ovisnosti od kagana, dočim su po Konstantinovu kazivanju u Dalmaciji uništili gospodstvo njihovo, te se laglje može pozajmljenje one riječi protumačiti za boravka njihova u Panoniji ili u Podunavlju uopće nego li u Dalmaciji«. K tomu upozoruje Rački, da »ima i u perzijskom jeziku ‚bân‘, dux, custos«. ²¹ Gj. Daničić, u Akad. Rječniku usvaja mišljenje Šafaříkovo izjavljujući: »Postanjem misli se da je (Bân) od avarskoga i persijskoga bayan, vojvoda.« ²² T. Smičiklas pak veli: »Čast tu (t. j. bansku) izvode mnogi od avarskoga ‚bajan‘, a mi od riječi: bojan, čemu bi dokaza našli u grčkom pisanju: ‚boan‘ i ‚boean‘, a moglo bi se navesti i glasovnih zakona jezika hrvatskoga, kako je to učinio Jagić«. ²³ Smičiklas s pravom zabacuje izvođenje bana od bajana, a pohvalna je i njegova nakana, da banstvo izvede iz domaće riječi, ali bi ipak bio bolje učinio, da je u ovom slučaju mjesto Porfirogeneta i Jagića poslušao Šafaříka, koji kaže, da se slavenski Bojan skroz na skroz razlikuje od Bana. Ime Bojan spominje se kod Hrvata već u XI. st., a sačuvalo se i do dana današnjega, ali je Bojan ostao uvijek bojan, Bojo, možda i Bajo, a nigdje se stezanjem nije pretvorio u Bana. Bojana imadu i Srbi i Bugari i Rusi, no Bana nemaju, znak, da nema glasovnih zakona, po kojima bi bojan mogao postati ban.

Pogledajmo sada, kako su se etimolozi ponijeli prema riječi Ban. Fr. Miklošić poznao je sve slabe strane dotadanih tumačenja naslova Ban i zato je u svom njemačkom etimološkom rječniku za riječ »ban« dao pravo salomonsko riješenje. On piše: »ban... Ta riječ, podrijetlom hrvatska (ursprünglich wohl kroatisch) mogla je od toga naroda prodrijeti k Bugarima i Srbima. Ako je perzijska, onda je Slavenima priopćena posredovanjem

²¹ Fr. Rački, l. c., 148 bilj. 1. i 149.

²² Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Izd. Jug. Akad. zn. i umj. Obradujuje Gj. Daničić, I. Zagreb 1880—1822; 169.

²³ Tad. Smičiklas, Povjest Hrvatska, I. Zagreb 1882, 136.

Turaka«. ²⁴ Kraj sve svoje opreznosti, ipak je filolog Miklošić tim riječima izrekao jednu krupnu historijsku nemogućnost. Hrvati su naime mnogo prije kontakta s Turcima imali svoje banove. I tako ni Miklošić nije riješio banske zagonetke. Manje oprezan, a mnogo kategoričniji od Miklošića bio je u svom etimološkom rječniku njemački slavist Erich Berneker. On je prvi — po lošem običaju slavista — riječ *bān* označio kao »serbokroatisch«. U tumačenju njezina podrijetla upućuje najprije na Akad. Rječnik i na Porfirogeneta, a onda kaže: »... Postala je kontrakcijom iz *bojan*; posuđena od mong.-turskoga *bajan*, 'bogat, imovit' (kod Mongola, Avara, Bugara, altajskih Tatara, Kirgiza također osobno ime)...«. ²⁵ Koliko mu vrijedi pozivanje na Porfirogeneta i na Daničića, već smo vidjeli. Tvrdnja, da je *bān* postao stezanjem iz *bojan* protivi se i historijskim činjenicama i glasovnim zakonima. Da je slavenski *bojan* proizašao iz mongolsko-turskoga *bajan*, trebalo bi istom dokazati, jer može biti i od korijena *boj*. Istina je doduše, da je kod nabrojanih altajsko-turanskih naroda lično ime *Bajan* bilo dosta često, ali u povjesnim vrelima nema nigdje ni traga kakovu svjedočanstvu, da je riječ *bajan* kod njih označivala državno ili vojničko dostojanstvo i imala isto ili barem približno slično značenje kao hrvatski *bān*. Zato se smije reći, da u cijelom Bernekerovom rječniku nema neispravnijega etimološkog tumačenja od ovoga o banu.

Od historika se je prvi Vj. Klaić *ex professo* pozabavio pitanjem podrijetla banske časti. Samo ga problema on ne rješava nego jednostavno referira o različitim hipotezama i o njima ukratko izriče svoj sud priznajući gotovo sve vjerojatnima. O avarskoj kaže ovo: »Šafaříkovo mnijenje, da 'ban' potječe od avarsko-perzijskoga 'bajan', prilično je vjerojatno, osobito ako se uzme na um, što car Konstantin pripovijeda u 30. glavi svoga djela, da je još u njegovo vrijeme, dakle u polovici X. stoljeća, bilo u Hrvatskoj ostataka avarskoga puka i da su se razlikovali od Hrvata... Neki prigovaraju, da je ime *Bajan* bilo osobno, a ne naziv; no to ne bi smetalo, kad se znade, da su Slaveni nomen proprium *Karl* (Karlo Veliki) prihvatili kao appellativum *kralj*«. ²⁶ To što je za Klaića bilo »prilično vjerojatno«, za F. Šišića posve je sigurno. On je u svojoj monumentalnoj »Povijesti Hrvata« pri kraju dodao posebni »Ekskurs«:

»O ostacima Avara u Hrvatskoj i o etimologiji riječi 'ban' i u njemu najprije proti Račkomu vrlo solidno dokazao, da je doista među Hrvatima bilo Avara ili Obara, kako tvrdi Porfirogenet, a onda je ustvrdio, da »ban« potječe baš od tih pohrvaćenih Avara. »Na ostatke Avara ili Obara mislim

²⁴ Fr. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien 1886, 7.

²⁵ E. Berneker, *Slavisches etymologisches Wörterbuch*, I [A-L]. 2. izd. Heidelberg 1924, 42.

²⁶ Vj. Klaić, *Porijeklo banske časti u Hrvata*. Vj. kr. hrv.-slav.-dalm. zem. arkiva, I. Zagreb 1889, 25—26.

²⁷ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb 1925. Fkskurs I., 678—680.

da nas upućuju, kaže Šišić, mjesna imena Obrov, Obrova, Obrovo, Obrovac... U granicama... između Nina, Zrmanje, Velebita, Une i Velike Kapele, to jest u današnjoj sjevernoj Dalmaciji, Lici, Krbavi, Gackoj i sjevero-zapadnoj Bosni, i nigdje više u tolikom broju na hrvatskoj zemlji, spominju se u Srednjem vijeku... 1. Obrovac kod Nina... 2. Obrovac na Zrmanji... 3. Villa Obrovac kod Brinja... 4. Villa Obrov kod Jezerana... 5. Castellum Obrovac na Uni niže Bihaća... oko kojega je živjelo pleme Obrovčko... 6. Praedium Obrov u Pounju oko Dubice... 7. Danas još ima selo Obrovac na istoku Banjaluke. Na Obre očito sjeća fraza, koja se čuje u narodu u sjevernoj Dalmaciji (u Bukovici), po Lici i oko Barilovića i Velemerića uz Koranu (a jamačno i drugdje): ščepao obarski, vikati obarski, kazati (nekomu) obarski, to jest snažno, veoma jako... Ovo obarski u suštini podudara se sa značenjem riječi obar — div, orijaš kod zapadnih Slovena. Omanjih ostataka Obara bilo je tako isto i na drugim mjestima...». Taj toponomastičko-folkloristički dokaz Šišićev, da je kod Hrvata ostalo nešto Obara, odličan je. No to se ne može kazati o slijedećem njegovom dokazu iz tobožnje avarske riječi ban. Njegovi izvodi o postanku te riječi neodrživi su, premda se na prvi mah čine neoborivima. »Značajno je veli on, da se ona javlja prvi put baš na onoj teritoriji, gdje su nam se... učevali toliki tragovi Avara. Car Konstantin kaže — š. citira grčki — : »i boean njihov (t. j. Hrvata) vlada Krvavom, Likom i Gackom«, dakle ban upravlja (u X. vijeku) samo Krbavom, Likom i Gackom, a ne još i s ostalih jedanaest županija«. Zatim se Šišić pozivlje na mišljenje filologa Daničića, Bernekerera i Melich-Gombocza, da je riječ »ban« postala od »bajan«, te nastavlja: »Nemoguće je zamisliti, da bi riječ ban (bojan... bajan) izravno potjecala od imena poznatoga avarskoga hašana iz druge polovice VI. vijeka, jer osim što ona nužno i logički traži ne samo kontinuitet, nego i egzistenciju banskoga dostojanstva, na što se kod slovenskih plemena u vrijeme seobe i prvih »županskih« vijekova (VII. i VIII. vijek) ne može misliti, jasno je, da je ona u prvi kraj mogla da živi samo kod onih Avara, koji su preostali među Hrvatima i kod kojih je ona značila glavara. Kad se poslije jednog ili dva vijeka Avari izgubiše među Hrvatima (kao Bugari među Slovenima), ostade ovo bajan kao ban. To je dakle bilo onako, kao što je Slovenima ime Karla Vel. stalo da znači od njegovih vremena dalje, bez prekida, uopće vladara njegova dostojanstva, naime kralja. Time je ujedno objašnjeno, zašto se ban javlja samo kod Hrvata...«.²⁷

Treba priznati, da zadnjih stotinu godina sve onamo od Šafarika, nitko nije tako uvjerljivo obrazložio tezu o avarskom podrijetlu banskog dostojanstva i same riječi ban kao evo Šišić. No ispitamo li pozornije vrijednost njegovih dokaza, naći ćemo, da nipošto nisu tako jaki, kako se u prvi mah čine. Prije svega, čast filolozima, ali bajan nema nikakove veze s banom. Naziv ban nije se prvi put pojavio na podnožju Velebita, već su, kako smo vidjeli, i »egzistencija i kontinuitet banskoga dostojanstva« zajamčeni u Karantaniji mnogo prije Porfirogeneta. Osim toga Šišić pretpostavlja, da su Avari živjeli među Hrvatima organizirani kao državnica u hrvatskoj državi i imali svoga posebnoga glavara, kojega su zvali bajan, ban. No za takav zaključak nema upravo nikakove podloge ni kod Porfirogeneta ni u drugim povjesnim vrelima. Iz ona 2-3 Obrovca, koji su se doista nalazili na području, gdje je po Porfirogenetu vladao ban, to nipošto ne slijedi. A jedini dokaz, što ga Šišić može navesti za svoju tvrdnju,

²⁷ Fr. Rački, Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća, III: Vrhovna državna vlast... Rad 91 (1888), 143.

da se tobožnji glavav Avara zvao bajan, jest pogrešno pisanje Porfirogenetovo i krivo tumačenje etimologa. K tomu ostaje nerazjašnjeno — u hipotezi o tobožnjim »županskim« vijekovima — kako su organizirani Avari sa svojim bajanom na čelu htjeli služiti neorganiziranim hrvatskim županima više od dva vijeka! Iz Porfirogenetovih riječi o području banske vlasti, što ih Šišić citira, izlazi baš protivno od onoga, što on hoće dokazati. Porfirogenet izričito tvrdi, da hrvatski ban, — ne možda avarski — vlada Krbavom, Likom i Gackom. A odatle je već Rački izveo posve drugi, mnogo ispravniji zaključak od Šišićeva, kad je napisao ovo: »... U X. stoljeću bio je hrvatski ban podjedno županom triju županija, koje su zapremale okraj Velebita južnu hrvatsku visočinu, župu naime gacku, ličku i krbavsku. Odavle se vidi, da je ban po rodu imao biti, kao što su i župani bili, članom onih rodova u plemenih, iz kojih su upravljalci zemlje potjecali; pak da će u bitnosti istinita biti ona dosta stara predaja..., po kojoj bi bili banovi iz šest rodova ili bratstva birani od svih plemena.«²⁸ Drugim riječima Ban ne samo da nije potjecao od Avara, već je pripadao najčišćemu hrvatskomu plemstvu, potomcima onih junaka, koji su dalmatinske Avare, po svjedočanstvu Porfirogenetovu, u teškim i krvavim bojama što pobili, a što prisilili da im služe. Tumačenje Račkoga dobiva snažnu potvrdu od Trebinjskog odnosno Dukljaninovog ljetopisa, gdje u hrvatskoj redakciji stoji: »I svakomu mistu... postaviše bana, a nigdi duža. I tada (narediše da) svaki tih banov i dužev budu od pup(k)orizine plemeniti...«²⁹ a u latinskoj se pače tvrdi, da je legendarni Svetopuk rođenu braću postavio banovima: »Unaquaque in provincia banum ordinavit, id est ducem, ex suis consanguineis fratribus...«³⁰ Te bi riječi ujedno mogle biti ključem za riješenje zagonetke, zašto je ban u Porfirogenetovo doba vladao na području stare Liburnije. Kad se Tomislav proglasio kraljem, nije bila ukinuta banska čast, već je prešla na najuglednijega ili najmoćnijega kraljeva rođaka. I Arpadovci su kasnije hrvatsko bansko dostojanstvo podjeljivali ili sinovima ili braći. Banu je bila povjerena uprava nekadanje Liburnije, koja je već u rimsko doba bila posebna administrativna jedinica, a za Ljudevitova ustanka su Gačani (Gudusciani) bili prešli na Ljudevitovu stranu i ban dalmatinski Borna morao ih je silom pokoriti. Možda je već odonda velebitski dio dalmat. Hrvatske dobio neki povlašteni položaj, jer Franak Einhard u svojim Analima Bornu g. 819. zove »dux Dalmatiae«, a g. 821. »dux Dalmatiae atque Liburniae«.³¹

²⁹ F. Šišić, Letopis popa Dukljanina, Beograd-Zagreb 1928, Posebno izd. Srpske kr. Akad., knj. LXVII. str. 399.

³⁰ Ibidem, 307.

³¹ Cfr. o tom: Vj. Klaić, Porieklo banske časti, Vjesnik zem. ark. l. c., 24—25. — Činjenice dobro iznosi, ali tumačenje njegovo je neodrživo. U istom godištu Vjesnika nalaze se važne Klaićeve rasprave: »Hrvatski bani za narodne dinastije« i »Hrvatski bani za Arpadovića (1102—1301): 1. Ban Belus (1144—1158. i 1163.); 2. Bani prije i poslije Belusa do g. 1225.«.

Već je to dosta, da obori u prah avarsku hipotezu. Zato bi tu stogodišnju zabludu, unatoč velikog autoriteta njezinih branitelja, trebalo radikalno i definitivno odstraniti iz naše historiografije i potražiti vjerojatnije rješenje problema o podrijetlu banskog naziva i dostojanstva.

4. »BAN« I IRANCI, STARI I SADAŠNJI

Na gotsku hipotezu, koju je Klaić smatrao mogućom³² i na novu madžarsku, koju je iznio arheolog G. Féher,³³ nije se vrijedno posebno ni osvrutati. Za jednu i drugu vrijedi isto glavno načelo kao i za avarsku, t. j. »Nemo dat, quod non habet«: ni Goti ni Avari, a ni Madžari prije veze s Hrvatima, nijesu imali ni naziva ban ni banskog dostojanstva, te ga zato Hrvati nisu ni mogli primiti od njih. U jednoj i drugoj teoriji argumentira se natezanjem i sumnjivim stezanjem riječi, a Féher osim toga uzima za ishodište svoje prilično gimnastičke argumentacije Porfirogenetovo krivo pisanje »boean«, za koje tvrdi, da je nesumnjivo zvučilo u hrvatskim ustima »bojan«. Prijedimo radije na perzijsku ili iransku hipotezu.

Vidjeli smo, kako je već Rački opazio, da »ima i u perzijskom jeziku ‚ban‘, dux, custos«. Ali gdje je Perzija, a gdje su Hrvati! Zato nije ni smatrao vrijednim da se upušta u kakove kombinacije o perzijskom podrijetlu hrvatske riječi Bân. I Daničić i Miklošić i Klaić zadovoljili su se time, da su u vezi s riječju ban samo spomenuli i perzijski jezik. Istom otkako je L. Hauptmann iznio i dobrim historijskim dokazima obrazložio teoriju o iranskom podrijetlu prvobitnih Hrvata, koji su se u porječju Visle u V—VI. st. pomiješali s ondješnjim Slavenima, primili od njih jezik, a dali im ime i državnu organizaciju,³⁴ postala je aktuelnom i hipoteza o iranskom podrijetlu banskog imena i dostojanstva.³⁵ Njome se doista definitivno rješava taj stoljetni problem.

Riječ bân, s istim oblikom i s istim naglaskom kao i hrvatska, pripada živom jezičnom blagu današnjih perzijskih Iranaca, te među ostalim značenjima imade i takovo, koje odgovara hrvatskome. Nijemac Paul Horn u svom djelu »Grundriss der neupersischen Etymologie« navodi riječ »ban« također sa značenjem »Herr«, ali dodaje, da u tom značenju nikad ne dolazi

³² Vj. Klaić, *Porijeklo...*, l. c. 26.

³³ C. Féher, *Vlijanje na blgarskata čerkva v Madžarsko*. Sbornik v čest' na Vasil N. Zlatarski. Sofija 1925, 496—497. — Isti, *Ostatci ot ezika na dunavskite prablgari*. Bulletin de l'Institut archéologique bulgare, V (1928-9). Sofia 1929, 147-8.

³⁴ Lj. Hauptmann: *Kroaten, Goten und Saramaten*. Germanoslavica, III. Prag 1935; *Die abstammung der Kroaten*: S. 325—353. — Isti, *Seobe Hrvata i Srba*. Jugoslav. Ist. časopis, III (1937), 30-61. — Cfr.: *Život*, XVIII (1937), 6—25 i *Život*, XIX (1938), 335 bilj. 1.

³⁵ Stj. K. Sakač D. I., *Pravo značenje naziva »bijela« i »crvena« Hrvatska*. *Život*, XIX (1938, 337 bilj. 9. — Dr. Č. Truhelka, *Nešto o porijeklu Hrvata*. *Hrv. Smotra*, VII. Zagreb 1939, 238.

samostalno.³⁶ J. J. P. Desmaison, Savojac u ruskoj službi, u svom perzijsko-francuskom rječniku, donosi i samostalnu riječ »bân« ne samo s istim akcentom nego i s istim značenjima, koja imade i hrvatska, t. j. »seigneur, maitre, homme illustre, chef«. Kao vrelo navodi perzijski rječnik »Bourhâni katich«. On sam boravio je g. 1843. u Perziji, a u Rusiji je bio didaktički direktor sekcije za istočne jezike, tumač u carskoj ruskoj kancelariji i vršio odgovorne službe u Azijskom odjeljenju Ministarstva vanjskih poslova. Možemo se dakle pouzdati u njegov autoritet. No i on ističe, da se »bân« spaja također s drugim riječima i onda imade značenje »straža, čuvar, n. pr. bâgh-bân, vrtlar; der-bân, vratar«. ³⁷ Na posebnom mjestu bilježi riječ »merz-bân, pogranični stražar, guverner pokrajine, vlastelin, stražar«. ³⁸ Kako su se stari Iranci dijelili na istočne, medijsko-perzijske, — današnja Perzija ili Iran —, i na zapadne, kavkasko-crnomske, nekadanje Sarmate ili Alane, od kojih su potekli prvobitni Hrvati, nije čudo, da je riječ bân na istoku i na zapadu tečajem vjekova ponešto promijenila značenje. Ali, kako vidimo, i oblik i glavni smisao ostao joj je do dana današnjega isti i na srednjeazijskoj iranskoj visočini i u slavenskim hrvatskim krajevima. Zato smijemo s pravom zaključiti, da joj je i kod Hrvata i kod Perzijaca podrijetlo zajedničko, t. j. staroiranski naslov za najbližeg vladarevog suradnika.

Taj važni zaključak postat će još uvjerljiviji, ako ga promotrimo u vezi s drugim tragovima staroiranske rase kod Hrvata. — 1. Samo ime Hrvata je iransko. Najnovije tumačenje toga neslavenskog imena iz iranskog »Hu-urvatha« (prijatelj), kako ga je predložio njemački slavist Vasmer, smatra se već najvjerojatnijim. ³⁹ — 2. Starohrvatska dioba Hrvatske na »Bijelu« i »Crvenu« potječe od staroiranskog označivanja strana svijeta ne prema suncu nego po bojama: bijelo = zapad, crveno = jug. ⁴⁰ — 3. Među »moćnim« i »plemenitim« banovima, što ih u jednoj svojoj povelji g. 1062. nabraja kralj Petar Krešimir, spominje se i ban Varda. ⁴¹ Ima nije slavensko, a u perzijskom znači: a. kula (tour), b. golubinjak (colombier, pigeonier). ⁴² Još je zanimljivije ime župana Prvanega,

³⁶ P. Horn, Grundriss der neupersischen Etymologie, Strassburg 1893, 41.

³⁷ J. J. P. Desmaison. Dictionnaire Persan-Français, I. Rome 1908, 245.

³⁸ Ibidem, III; 528.

³⁹ M. Vasmer, Untersuchungen über die ältesten Wohnsitze der Slaven, I: Die Iranier in Südrussland. Leipzig 1923, 56. — Cfr.: Život XVIII (1937), 5 i 8.

⁴⁰ Život. XIX (1938), 332—338. — Bilo bi vrijedno ispitati nisu li crvene i bijele kocke u hrv. grbu u kakovoj vezi s Crvenom i Bijelom Hrvatskom. Isto vrijedi i o bojama na trobojnici. NB.: Plavo u staroiranskoj i starohrv. terminologiji označuje Istok i u duhu starinskoga shvaćanja simbolizirala bi trobojka južne, zapadne i istočne hrv. pokrajine.

⁴¹ Rački: Documenta, str. 62. NB: Rački je čitao »Guarda«, a Lucić »Varda« (De regno . . ., I. II, cap. VIII. Edit. Schwandtn., 123, 126 i 129.

⁴² Desmaison, I. c. I, 397.

koji se spominje na Bašćanskoj ploči kao župan Luke (Like?) i g. 1059. u povelji kralja Krešimira kao svjedok.⁴³ To je staro narodno perzijsko ime. U perzijskom »pervânek« znači: a. ime životinje, koja ide pred lavom i svojim rikanjem upozorava drugo zvjerinje, da se približava lav i tako im daje vremena da pobjegnu; b. metafor, vojvoda; c. vodič.⁴⁴ — 4. Iranci, napose kavkasko-cрномorski, bili su pretežno konjanički narod. A po svjedočanstvu Porfirogenetovu značajno je za stare Hrvate da su imali silno konjaništvo: oko 100.000 pješaka i do 60.000 konjanika! Još su se za 30-godišnjeg rata Hrvati istakli kao konjanici.⁴⁵ A ni danas nije mimo svu degeneraciju posve iščezla u širokim seljačkim slojevima sklonost za jahanje. — 5. Za staru hrvatsku umjetnost tvrdi Strzygowski, da je istovjetna sa staroiranskom.⁴⁶ I doista se n. pr. još na stećku banova Kotromanića, koji se čuva u Sarajevskom muzeju, vide konjanici i perzijska palača kao na sasanidskim sagovima i drugim ukrasnim predmetima.⁴⁷ — 6. Peisker-Šufflaj i drugi vide u bogomilstvu tragove staroiranske religije, što su se sačuvali napose u Bosni i na području stare Crvene Hrvatske te u srodnom bogomilstvu nanovo iskrslili. A jedan značajan trag staroiranskog kulta vatre sačuvao se i kod katolika u nekim hrvatskim krajevima. To je naziv za Uskrs »Vazam, Vuzem«, te nada sve »vazmenica, vuzmica«, — uskrсни krijes. Do sada se većinom držalo, da je »vazam« iskrivljeno lat. »azyma«, beskvasni hljeb. No mnogo bolje i jedino ispravno tumačenje nalazimo i opet u perzijskom, gdje »vazma« znači »konac zime« (fin de l'hiver).⁴⁸ Kršćanstvo slavi na koncu zime, prve nedjelje nakon prvog punog mjeseca poslije proljetnoga ekvinokcija, svoj najveći blagdan Uskrs. I to je za pokrštenene stare Hrvate postao pravi »Vazma« — »Vazam«, a krijesove, što su ih na koncu zime nekada palili kao štovatelji vatre, zadržali su i kao kršćani, ali su te »vazmenice-vuzmice« od sada palili na čast uskrslomu Spasitelju svijeta. Njegov kip, koji se nosi na čelu uskršne procesije, u nekim krajevima, n. pr. u Ljubešćici i Kal-

⁴³ Rački: Documenta, 52, 54, 487-8.

⁴⁴ Desmaison, l. c. I, 397.

⁴⁵ Iv. Kukuljević Sakcinski, Borba Hrvatah u tridesetoljetnom ratu. Ark. za pov. jugosl., XII, Zagreb 1875. I ss. (»ukupan broj bijaše izmjenice 12.000 do 20.000, kadkad i do 30.000«). — Hrvate u 30-god. ratu spominje i E. von Frauenholz, Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens, I-III. München 1935-8. Band III: Das Heerwesen in der Zeit des 30-jährigen Krieges. (God. 1633. imao je Wallenstein oko 120.000 momaka; od toga je bilo 14 puk. »hrvatskih« i 1.500 lakih »dalmatinskih« jahača).

⁴⁶ J. Strzygowski, O razvitku starohrvatske umjetnosti. Izvanr. izd. Matice Hrv. Zagreb 1927, 34 i 39. — Cfr.: Život, XVIII (1937), 10 i 23-24.

⁴⁷ Život, XIX (1938), 338.

⁴⁸ Desmaison, l. c. IV, 210.

ničkoj Kapeli, još i danas jednostavno zovu »Vuzmek«. ⁴⁹ — 7. Dodajmo još i najnovije Truhelkino otkriće o zagrebačkom Tuškancu. »Jedna stara, tipno hrvatska i do sada neprotumačena riječ, kaže on, je porodično ime Tuškanc i naziv šume Tuškanc na sjevernom rubu starog Zagreba. I njemu nalazimo tumača u perzijskom jeziku, jer tamo tuškanc = zec; a da je Tuškanc još u drugoj polji prošlog vijeka bilo dobro lovište za zeceve, toga će se sjećati još mnogi stari Zagrepčani.« ⁵⁰ A daljnje proučavanje hrvatskih starina, običaja i imena u svijetlu iranistike, riješit će bez sumnje još mnogu drugu zagonetku i donijeti zanimljivih otkrića. Nije n. pr. bez značenja čudna pojava, da su Hrvati kroz nekoliko najstarijih stoljeća sebe same nazivali Hrvatima, a svoj jezik slavenskim, slovinskim, slovenskim, n. pr. Petar Krešimir, »rex Dalmatinorum ac Chroatorum«, daje g. 1070. rapskoj crkvi župu pod Velebitom »a castro latine Murula uocitato, sclauonice Stenice«. ⁵¹ Nije li i to trag onoga prvotnog dualizma, kad su iranski Hrvati prihvatili slavenski jezik svojih žena i podanika i još si bili svijesni, da se rasno od njih razlikuju? Pa i kasnije, kad se već zaboravilo na prvotni hrvatski jezik, jasno je bilo Hrvatima, da imade i drugih slavenskih naroda, koji govore istim ili sličnim jezikom kao i oni, ali koji ipak nisu isto što i oni.

5. »BAN« I HRVATSKE DUŠE

Iz svega, što smo vidjeli, slijedi, da je i bansko ime i bansko dostojanstvo prastara i čista hrvatska narodna osebina. U hrvatskoj se povijesti više ne će smjeti govoriti o VII. i VIII. vijeku kao o »županskim« vijekovima, u kojima se tobože živjelo bez državne organizacije i u nekoj historijskoj tami i praznini. To može donekle vrijediti za pojedina čisto slavenska plemena, ali za Hrvate ne. Hrvati, zgodna mješavina miroljubive i radine slavenske rase s kulturnim, poduzetnim i ratobornim Irancima, sačuvali su prijašnje slavensko župansko, a u Karantaciji i kneževsko ustrojstvo, ali su ga proširili, utvrdili i usavršili višim iranskim banskim dostojanstvom. Sedmi i osmi vijek bili su za Hrvate ne samo »županski« vijekovi nego isto tako »banski« kao i deveti, a svi kasniji bili su barem u središtu hrvatskog nacionalnog života, u dalmatinskoj i kasnije u banskoj Hrvatskoj, u isti mah i »županski« i »banski« i »kraljevski«. No i u »kraljevskim« vijekovima zadržalo je bansko dostojanstvo po prilici isto značenje za hrvatski narodni

⁴⁹ U župi Ljubešćica kod Varažd. Toplica palili su na početku ovoga stoljeća »vuzmicu na Vuzem« samo kapelski šljivari, koji su se u dolinu Bednje doselili koncem XVII. st. iz Vojnovca, plemenitaškog sela ispod staroga grada Małoga Kalnika. Visoka četverouglasta »vuzmica« bila je podignuta na kapelskom pašnjaku tako, da se mogla od nje lijepo vidjeti crkva na ljubeškom brežuljku. Potpalila se za vrijeme svečane uskršne Mise, a sve se vršilo u tišini i nekom dubokom religioznom nastroju.

⁵⁰ Hrv. Smotra, VII (1933), 284

⁵¹ Rački: Documenta, str. 87-88; cfr. I. Broz, Crnice iz hrv. književnosti, I. Zagreb 1886, 155—162 (Ime jezika hrvatskoğa).

koji se spominje na Bašćanskoj ploči kao župan Luke (Like?) i g. 1059. u povelji kralja Krešimira kao svjedok.⁴³ To je staro narodno perzijsko ime. U perzijskom »pervânek« znači: a. ime životinje, koja ide pred lavom i svojim rikanjem upozorava drugo zvjerinje, da se približava lav i tako im daje vremena da pobjegnu; b. metafor, vojvoda; c. vodič.⁴⁴ — 4. Iranci, napose kavkasko-crnomorski, bili su pretežno konjanički narod. A po svjedočanstvu Porfirogenetovu značajno je za stare Hrvate da su imali silno konjaništvo: oko 100.000 pješaka i do 60.000 konjanika! Još su se za 30-godišnjeg rata Hrvati istakli kao konjanici.⁴⁵ A ni danas nije mimo svu degeneraciju posve iščezla u širokim seljačkim slojevima sklonost za jahanje. — 5. Za staru hrvatsku umjetnost tvrdi Strzygowski, da je istovjetna sa staroiranskom.⁴⁶ I doista se n. pr. još na stečku banova Kotromanića, koji se čuva u Sarajevskom muzeju, vide konjanici i perzijska palača kao na sasanidskim sagovima i drugim ukrasnim predmetima.⁴⁷ — 6. Peisker-Šufflaj i drugi vide u bogomilstvu tragove staroiranske religije, što su se sačuvali napose u Bosni i na području stare Crvene Hrvatske te u srodnom bogomilstvu nanovo iskrslili. A jedan značajan trag staroiranskog kulta vatre sačuvalo se i kod katolika u nekim hrvatskim krajevima. To je naziv za Uskrs »Vazam, Vuzem«, te nada sve »vazmenica, vuzmica«, — uskrni krijes. Do sada se većinom držalo, da je »vazam« iskrivljeno lat. »azyma«, beskvasni hljeb. No mnogo bolje i jedino ispravno tumačenje nalazimo i opet u perzijskom, gdje »vazma« znači »konac zime« (fin de l'hiver).⁴⁸ Kršćanstvo slavi na koncu zime, prve nedjelje nakon prvog punog mjeseca poslije proljetnoga ekvinokcija, svoj najveći blagdan Uskrs. I to je za pokrštene stare Hrvate postao pravi »Vazma« — »Vazam«, a krijesove, što su ih na koncu zime nekada palili kao štovatelji vatre, zadržali su i kao kršćani, ali su te »vazmenice-vuzmice« od sada palili na čast uskrsnomu Spasitelju svijeta. Njegov kip, koji se nosi na čelu uskrsne procesije, u nekim krajevima, n. pr. u Ljubešćici i Kal-

⁴³ Rački: Documenta, 52, 54, 487-8.

⁴⁴ Desmaison, l. c. I, 397.

⁴⁵ Iv. Kukuljević Sakcinski, Borba Hrvatah u tridesetoljetnom ratu. Ark. za pov. jugosl., XII, Zagreb 1875. I ss. (»ukupan broj bijaše izmjenice 12.000 do 20.000, kadkad i do 30.000«). — Hrvate u 30-god. ratu spominje i E. von Frauenholz, Entwicklungsgeschichte des deutschen Heerwesens, I-III. München 1935-8. Band III: Das Heerwesen in der Zeit des 30-jährigen Krieges. (God. 1633. imao je Wallenstein oko 120.000 momaka; od toga je bilo 14 puk. »hrvatskih« i 1.500 lakih »dalmatinskih« jahača).

⁴⁶ J. Strzygowski, O razvitku starohrvatske umjetnosti. Izvanr. izd. Matice Hrv. Zagreb 1927, 34 i 39. — Cfr.: Život, XVIII (1937), 10 i 23-24.

⁴⁷ Život, XIX (1938), 338.

⁴⁸ Desmaison, l. c. IV, 210.

ničkoj Kapeli, još i danas jednostavno zovu »Vuzmek«. ⁴⁹ — 7. Dodajmo još i najnovije Truhelkino otkriće o zagrebačkom Tuškancu. »Jedna stara, tipno hrvatska i do sada neprotumačena riječ, kaže on, je porodično ime Tuškani i naziv šume Tuškanc na sjevernom rubu starog Zagreba. I njemu nalazimo tumača u perzijskom jeziku, jer tamo tuškani = zec; a da je Tuškanc još u drugoj polu prošlog vijeka bilo dobro lovište za zeceve, toga će se sjećati još mnogi stari Zagrepčani.« ⁵⁰ A daljnje proučavanje hrvatskih starina, običaja i imena u svijetlu iranistike, riješit će bez sumnje još mnogu drugu zagonetku i donijeti zanimljivih otkrića. Nije n. pr. bez značenja čudna pojava, da su Hrvati kroz nekoliko najstarijih stoljeća sebe same nazivali Hrvatima, a svoj jezik slavenskim, slovinskim, slovenskim, n. pr. Petar Krešimir, »rex Dalmatorum ac Chroatorum«, daje g. 1070. rapskoj crkvi župu pod Velebitom »a castro latine Murula uocitato, sclauonice Stenice«. ⁵¹ Nije li i to trag onoga prvotnog dualizma, kad su iranski Hrvati prihvatili slavenski jezik svojih žena i podanika i još si bili svijesni, da se rasno od njih razlikuju? Pa i kasnije, kad se već zaboravilo na prvotni hrvatski jezik, jasno je bilo Hrvatima, da imade i drugih slavenskih naroda, koji govore istim ili sličnim jezikom kao i oni, ali koji ipak nisu isto što i oni.

5. »BAN« I HRVATSKE DUŠE

Iz svega, što smo vidjeli, slijedi, da je i bansko ime i bansko dostojanstvo prastara i čista hrvatska narodna osebina. U hrvatskoj se povijesti više ne će smjeti govoriti o VII. i VIII. vijeku kao o »županskim« vijekovima, u kojima se tobože živjelo bez državne organizacije i u nekoj historijskoj tami i praznini. To može donekle vrijediti za pojedina čisto slavenska plemena, ali za Hrvate ne. Hrvati, zgodna mješavina miroljubive i radine slavenske rase s kulturnim, poduzetnim i ratobornim Irancima, sačuvali su prijašnje slavensko župansko, a u Karantaniji i kneževsko ustrojstvo, ali su ga proširili, utvrdili i usavršili višim iranskim banskim dostojanstvom. Sedmi i osmi vijek bili su za Hrvate ne samo »županski« vijekovi nego isto tako »banski« kao i deveti, a svi kasniji bili su barem u središtu hrvatskog nacionalnog života, u dalmatinskoj i kasnije u banskoj Hrvatskoj, u isti mah i »županski« i »banski« i »kraljevski«. No i u »kraljevskim« vijekovima zadržalo je bansko dostojanstvo po prilici isto značenje za hrvatski narodni

⁴⁹ U župi Ljubeštica kod Varažd. Toplica palili su na početku ovoga stoljeća »vuzmicu na Vuzem« samo kapelski šljivari, koji su se u dolinu Bednje doselili koncem XVII. st. iz Vojnovca, plemenitaškog sela ispod staroga grada Maloga Kalnika. Visoka četverouglasta »vuzmica« bila je podignuta na kapelskom pašnjaku tako, da se mogla od nje lijepo vidjeti crkva na ljubeškom brežuljku. Potpalila se za vrijeme svečane uskršne Mise, a sve se vršilo u tišini i nekom dubokom religioznom nastroju.

⁵⁰ Hrv. Smotra, VII (1939), 284.

⁵¹ Rački: Documenta, str. 87-88; cfr. I. Broz, Crnice iz hrv. književnosti, I. Zagreb 1886, 155—162 (Ime jezika hrvatskoga«).

organizam, kakovo imade hrptenjača za tijelo. Za 13-stoljetnog života Hrvata na slavenskom jugu bili su banovi nosioci, čuvari i predstavnici hrvatske državnosti i narodne suverenosti, slobode, časti, snage i blagostanja. I dok je na hrvatskim narodnim periferijama bilo banova, bilo je i hrvatstva, pa i onda, kad je već hrvatska svijest iščezla, kao n. pr. u Crnoj Gori i ist. Hercegovini, ostao je u dušama pojam bana za oznaku plemenitosti, više vlasti i kulture. Tko bi htio vidjeti barem slabu sjenu onoga, što je tijekom stoljeća bio Hrvatima ban, dosta je da pogleda značenje te riječi i primjere, što ih donosi Akad. Rječnik. »Naziva se banom, čitamo ondje, gospodin svake vrste:

1. državni gospodar, koji može biti i samostalan, a može i višu vlast nad sobom priznavati; a) taki je ban bio u Hrvata prije kraljeva, do 924...; b) takoga je bana imala Bosna...; c) u pisaca i u narodnijem pjesmama vladaoci i tuđih naroda starijih i novijeh nazivaju se bani...

2. koji je pod državnim gospodarem ili pod drugom državnom vlašću najviše i postavljen od njega upravlja kojom zemljom njegovom ili gradom ili kojim poslom državnim: a) u Dubrovniku je u sredini XIII. vijeka bio pored kneza ban...; b) U Bosni na kraju XIV. vijeka za kraljevstva bosanskooga pominje se »ban Vuk Vukčić«...; c) U Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji pod kraljevima...

3. u opće čovjek u vlasti, po kojoj može pripadati i među prednje pod 1 ili pod 2, a može biti i manji od njih... U tom općenitom smislu dolazi u pjesmi o vladici crnogorskom: »Svi pet poše k vladici Danilu, lijepo ih bane dočekiva«...

4. kao gospodin ili gospodar reku u govoru ban svakome čovjeku kad hoće da ga poštuju u Dubrovniku i u Crnoj Gori...⁵²

Tako se o banu pisalo i shvaćalo! To pak znači, da su hrvatske duše još do nedavna bile pune prastare narodne svijesti o veličini, vrijednosti i odličnosti banskooga dostojanstva. Nije onda čudo, da su narodni pjevači, osobito na području nekadanje Crvene Hrvatske, uzimali za nosioca radnje bana, kadgod bi htjeli prikazati lik pravoga viteza, čovjeka moralno i fizički savršenog.⁵³

Zato, obuhvativši jednim pogledom i vagnuvši sve, što nam prošlost svjedoči o banovima, smijemo mirne duše reći, da osim papinstva možda nema u Evropi ustanove, koja bi bila tako stara, tako neprekidna i tako časna kao hrvatsko bansko dostojanstvo. Imali su pravo Ratkaj i Vitezović, Zdelar i Mikoci, kad su kod pisanja hrvatske povijesti centralnim ličnostima učinili baš banove. Njihov bi primjer i u naše dane bio vrijedan nasljedovanja.

Stj. Krizin Sakać D. I.

⁵² Akad. Rječnik, I. 169—170. — O dubrovačkom i zahumskom banu cfr. novije podatke, što ih donosi M. Medini, *Starine Dubrovačke*, Dubrovnik 1935, 41 i 70.

⁵³ P. Bakotić, *Pojav čuda i zakon reda u narodnoj književnosti*, 8: Vitez. Zbornik za nar. život i običaje. Jug. Akad., knj. XXXI, sv. 1. Zagreb 1931, 29-32. — G. Geseman, *Volkslieder von der Insel Curzola*, 6: Stroinić ban. Arch. f. slav. Philol. 42 (1929), 21-28.